

Спіс цытуемых крыніц

1. *Марчук, Г.* Кветкі правінцыі : раман, навелы, афарызмы / Г. Марчук. — Мінск : Маст. літ., 2004. — 416 с.
2. *Жуковіч, В.* Як адна вясна... : аповесць / В. Жуковіч. — Мінск : Маст. літ., 1980. — 272 с.
3. *Філатаў, А.* Жывому — жыць (споведзь качагара) / А. Філатаў. — Мінск : Кнігазбор, 2007. — 204 с.
4. *Калеснік, У.* Доўг памяці / У. Калеснік. — Брэст : Брэст. друкарня, 2005. — 548 с.
5. *Сянкевіч, М. І.* Незваротны шлях / М. І. Сянкевіч. — Брэст : Альтэрнатыва, 2012. — 220 с.
6. *Кукса, В.* Кнігаўка : аповесць, апавяданні / В. Кукса. — Мінск : Маст. літ., 2005. — 178 с.

УДК 811.161.3:81'283

В. А. Ждановіч

Установа адукацыі «Баранавіцкі дзяржаўны ўніверсітэт», Баранавічы

ЭТНАЛІНГВІСТЫЧНЫ ФЕНОМЕН У ПРАКЛЁНАХ З ГАВОРАК ЛЯХАВІЦКАГА РАЁНА

Уводзіны. Праклёны, або кленічы, — устойлівыя выслоўі з адмоўнай канатацыяй: са зласлівымі пажаданнямі няшчасцяў і пакаранняў другому чалавеку або жывёле, знішчэння матэрыяльных і іншых каштоўнасцей. Гэта важны элемент нацыянальнай нематэрыяльнай культурнай спадчыны беларусаў, які не толькі нараўне з паэтычнымі творамі адлюстроўвае магчымасці слова і творчы патэнцыял чалавека, але і пралівае святло на гістарычнае мінулае беларусаў, раскрывае іх маральныя і культурныя каштоўнасці і ідэалы. Як слушна адзначае ва ўступе да тома «Выслоўі» (серыя «Беларуская народная творчасць») вядомы беларускі фалькларыст, этнограф і гісторык М. Я. Грынблат, «у праклёнах пэўным чынам адлюстроўвалася паўсядзённае жыццё селяніна, выражаліся яго клопаты; яны захавалі шмат чаго з даўніх міфалагічных уяўленняў, многія архаічныя элементы мовы, якія маюць значную навуковую і гістарычную каштоўнасць» [1, с. 15]. Таму, на нашу думку, мэтазгодна даследаваць праклёны не толькі з боку структурных і вобразна-выяўленчых асаблівасцей, але і з боку этналінгвістыкі, таму што, па словах М. І. Талстога, «этналінгвістыка — галіна мовазнаўства, якая накіроўвае даследчыка на разгляд суадносін сувязей мовы і духоўнай культуры, мовы і народнага менталітэту, мовы і народнай творчасці» [6, с. 182].

Сёння на базе айчыннай этналінгвістыкі паспяхова развіваецца вывучэнне ўстойлівых спалучэнняў слоў у этнакультурным аспекце (У. І. Коваль, А. У. Даніч, А. Л. Садоўская і інш.). Даследаваннямі ў межах этналінгвістыкі і фальклору, этналінгвістыкі і міфалогіі займаюцца Т. В. Валодзіна, У. А. Васілевіч, У. І. Коваль.

Асноўная частка. Найбольш удалым прыкладам этналінгвістычнага феномена ў праклёнах Ляхавіцкага раёна з'яўляецца сувязь этналінгвістыкі, мікратапанімікі, міфалогіі і фальклору. У іх захаваліся назвы тых або іншых мясцін (мікратапонімы), якія перадаюцца з пакалення ў пакаленне, нягледзечы на тое, што многія з іх даўно зніклі бяследна. Пад час збору эмпірычнага матэрыялу па гэме даследавання ўдалося запісаць некалькі мікратапонімаў у тэкстах праклёнаў: *Я дык не кляню нікога. Раней у нас можна было пачуць: «Каб ты ў Чортавым балоце згінуў», «Каб ты на Чортавым камні танцаваў», «Каб ты на Чорным камні каницы аддаў», «Каб ты на Чорным лужку скрозь землю праваліўся»* (в. Яцкаўшчына, 2017, 29 студзеня).

У кантэксце занатаваных праклёнаў знаходзяцца назвы *Чортава балота, Чортаў камень, Чорны камень, Чорны лужок*. Раскрыць іх паходжанне і значэнне дапамагае легенда пра паходжанне вёскі Яцкаўшчына.

Даўно гэта было, шчэ й бабка мая таго не запам'яталася, а я чула гісторыю гэту з вуснаў мамкі свае.

Жыў у мясцовасці нашай хлопец адзін. Звалі яго, як людзі кажуць, Яцко. Добры ён быў хлопец, працавіты, што тут гаварыць. А людзі казалі: «Ох і пашанцуе яго жонцы будучай, добры муж будзе». З самага дзяцінства Яцко быў з бацькам у полі, з маці ў хаце — дапамагаў ім. Жылі яны бедна. Ды час ішоў, юнак вырас, зрабіўся вельмі прыгожым хлопцам. Знайшоў ён сабе прыгажуню. Пакахалі яны адзін аднаго. А праз некаторы час і абвянчацца вырашылі. Не ўзлюбіла цешча свайго зяця будучага з-за беднасці яго, усяляк спрабавала перашкодзіць іхняму шлюбу. Дзеці ж, шчыра кахаючы адно другое, пайшлі супраць волі бацькоў.

І вось аднойчы, быццам вядзьмедзь у лесе лапы працягнуў, ці што? Бо вельмі ж цешча зяця раптам палюбіла. Ага, сыночкам называць пачала, быццам задумала нешта ліхое. Так яно і было. Казалі людзі, што звязалася яна з чорнай нячыстай сілай. Было гэта напярэдадні Яна (Купалля). Кажы дзеўчына Яцку: «Любы мой, я на лужок збегаю, вяночкі табе і сабе саю, а ты покуль дома мяне пачакай». Яцка згадзіўся і дзеўчына пабегла. Раптам аднекуль маці яе ў сені зайходзіць.

— Сыночак мой, — так ласкава загаварыла яна, — а што ж ты робіш тут зусім адзін?

— Дачку вашу чакаю, — адказаў той.

— А то ж дзе яна падзелася?

— На лужок пабегла, вяночкі сплясці хоча, бо вечарам на Купалле збіраемся.

— А што ж, дзеткі мае, пойдзеце, вы ж яшчэ зусім маладыя, гуляць вам хочацца.

Крыху памаўчаўшы, нібы нешта разважала, ды і кажы. — Можы гарбату піць будзеш?

— Нядрэнна было б выціць, — адказаў Яцко.
— Ну тады ж чакай, я хуценька. Сама выйшла з хаты.
Праз хвілін колькі вяртаецца і прыносіць кубачак гарбаты.
— Любая цешча, то які ж гэта чай? — пытаецца Яцко.
— Лінавы, — схлусіла старая.

Лінавы ён быў ці не, ніхто не ведае. Толькі Яцко глынуў, адразу кудысьці знік. І ў гэты ж час трава на лузе, дзе дзеўчына вяночкі пляла, і кветкі прыгожыя — усё на міг счарнела.

Пераплоханая дзяўчына прыбегла дамоў. Кінулася сюды-туды — няма Яцыка.

— Мамка, мамачка! — Скрозь слёзы закрывала яна. — Штосьці дрэннае адбылося, дзе мой Яцко? Дзе ж ён, мамачка?

Маці маўчала. І зусім не таму, што не знала, што адказаць, а таму, што мова ў яе аднялася. Людзі кажуць, што яна моцна сама спалохалася, здагадалася, што бяды нарабіла. Але я лічу, што Бог яе пакараў, бо нельга супрацьстаяць маладым — грэх вялікі.

А як убачыла дзяўчына гліняны кубачак разбіты на падлозе, то аб усім здагадалася, бо не раз папярэдзвалі яе, каб абараняла свайго каханага ад маці свае. Ды дзе ж там, не верыла. Думала, што паклёны ўсё. Языкі людскія злыя, усё выдумваюць. Не ўберагла. Не вытрымала гэтага гора вялікага. Бегла яна да балота, праз вёсачку, праз той лужок, а як прыбегла, то не доўга думала. Кінулася ды і ўтапілася.

Маці ж не змагла ўтрымаць яе, бо сама паварушыцца не змагла. Яе ногі прыраслі да зямлі, пераўтварыліся ў карэнне. Тулава — у ствол, а рукі і галава — у крону. Значыцца ў дрэва пераўтварылася, здаецца, у ліпу ці што? Людзі кажуць, што і муж яе ў ліпу пераўтварыўся, бо дапамагаў ёй у чорнай справе. Хто ведае, можа гэта і ёсць яны, муж і жонка, якія перашкаджалі сваім дзеям у шлюбе, бо ў вёсцы нашай растуць дзве ліпы, вялізныя-вялізныя, адна каля адной, і ніхто не ведае колькі ім гадоў і скіль яны ўзліся.

Яшчэ мамка казала, што раніцою, калі скончылася гуляне ля вогнішча, і моладзь вярталася дамоў, на возеры бачылі дзіва-дзіўнае. Быццам чорт сядзеў на камені і плакаў. Плакаў ён так жаласціва, што ўсім сумна рабілася, многія нат плакалі. Напэўна, гэта і быў той самы Яцко, які галасіў на сваёй каханай. Усе вочы праплакаў, ды слязьмі бядзе не дапаможаші.

Адсюль паходзіць і назва мясцін (ранейшага азярца) — Чортава балота, Чортаў камень, Чорны камень.

Шчэ мо трэба дадаць, што трава на том лузе, дзе дзеўчына вяночкі плялала, у ноч на Купалле чарнее на адзін міг, але гэтага (на вялікі жаль) ніхто не бачыў. З гэтай з’явы ўтварылася шчэ адна даволі цікавая назва мясціны — Чорны лужок.

І назва вёскі маёй паходзіць адсюль, з гэтай легенды, — Яцкаўшчына.

Ужываючы мікратапонімы ў паўсядзённым жыцці, пры размове, вяскоўцы тым самым удакладняюць звесткі пра месцазнаходжанне таго ці іншага аб’екта, чалавека пад час працы ці адпачынку, дароў прыроды, пры ўспамінах пра падзеі мінулага. У праклёнах жа мікратапонімы нясуць свой першародны сэнс і падразумваюць зычанне чалавеку смерці, хваробы, вар’яцтва: «Каб ты ў Чортавым балоце згінуў», «Каб ты на Чортавым камні танцаваў», «Каб ты на Чорным камні канцы аздаў», «Каб ты на Чорным лужку скрозь землю праваліўся».

Не менш выразным прыкладам этналінгвістычнага феномена з’яўляецца сувязь этналінгвістыкі і міфалогіі. Здавалася б, што можа абазначаць слова «канава» ў структуры праклёна? «Канава — адзначаецца ў “Тлумачальным слоўніку беларускай літаратурнай мовы”, — неглыбокі і нешырокі роў, звычайна для сцёку вады» [5, с. 339].

Аказваецца, раней на могілках агароджу не ставілі, могілкі абкопвалі неглыбокімі раўкамі (канавамі). За канавамі хавалі самагабцаў і нехрышчоных. Дзякуючы неардынарнаму мысленню і міфалагічнаму светабачанню вяскоўцы стварылі свой вобраз смерці. Адбыўся так званы працэс персаніфікацыі. У пазычным слоўніку Рагойшы падаецца наступнае азначэнне гэтага тэрміна: «персаніфікацыя — гэта разнавіднасць метафары, якая заключаецца

ў наданні чалавечых уласцівасцей рэчам, прадметам, з’явам прыроды» [4, с. 127]. У нашым выпадку лексема «канава» набыла абрысы адушаўленага міфалагічнага вобраза смерці, падобнага да вобразаў Паляндры, Марэны, апісаных даследчыкамі міфалогіі і фальклору.

— У нас кажуць: «Каб ты ля Канава пасялілася». Альбо: «Хай цябе Канава забярэ», «Каб цябе да Канава паняслі».

— Вольга Дзям’янаўна, адкуль такія праклёны?

— От як чалавек памірае, дык яна да яго прыходзіць, стаіць і ждзэ. Высокая такая, прыбраная ў белую сукенку.

— Божы мой, як страшна!

— Не трэба баяцца, бо забярэ... (в. Гулічы, 2016, 21 ліпеня).

Каб ты ля Канава пасялілася; Хай цябе Канава забярэ, Каб цябе да Канава паняслі — пажаданні чалавеку самагабства.

У праклёнах Ляхавіцкага раёна часта ўжываюцца такія паняцці, як ліха, трасца і халера. Паводле слоў выдатнага даследчыка міфалогіі А. А. Шамака, «ліха — персаніфікаванае ўяўленне надобрай долі» [3, с. 178]. Трасца — злы дух хваробы, які трасе не толькі чалавека, але і расліны. «Халеру беларусы ўяўляюць у вобразе жахлівай жанчыны з доўгімі светлымі валасамі і бліскучымі вачыма» [2, с. 156].

Ліха, трасца, халера — персаніфікаваныя паняцці хвароб, што ідуць побач з чалавекам на працягу яго існавання. Яны час ад часу ўзнікаюць у свядомасці людзей, часцей як пачварныя істоты:

— ...От і я адзін праклён знаю: «**Няхай табе Ліха вочы навыворвае**».

— Скажыце, Ліха — гэта хвароба?

— Ліха — гэта такая пачвара аднавокая, з доўгімі кіпцюрамі, імі яна вочы і выкалвае... (в. Яцкаўшчына, 2017, 29 студзеня).

Ва ўяленнях жыхароў вёскі Яцкаўшчына Ліха — аднавокая пачвара таксама, як і ў легендзе «Каваль і аднавокае Ліха», занатаванай у кнізе А. А. Шамака «Міфалогія беларусаў» [2, с. 227—229].

Назвы хвароб *ліха*, *трасца* і *халера* функцыянуюць звычайна ў простых праклёнах тыпу *ліха яе, трасца тваёй матары, халера яго бяры, хай цябе ліха, хай цябе халера, хай цябе трасца, ліха тваёй матары, халера тваёй матары, трасца тваёй матары*.

Заклучэнне. Мікратапонімы *Чортава балота*, *Чортаў камень*, *Чорны камень*, *Чорны лужок*, лексемы *канава*, *трасца*, *ліха*, *халера*, адзначаныя ў праклёнах, адлюстроўваюць пэўныя культурныя нормы і моўныя стэрэатыпы жыхароў Ляхавіцкага раёна ў мінулым, сведчаць пра іх духоўныя каштоўнасці.

Спіс цытуемых крыніц

1. Выслоўі / склад. сістэматыз. тэкстаў, уступ. арт. і камент. М. Я. Грынבלата ; рэд. А. С. Фядосік ; АН БССР, Ін-т мастацтвазнаўства, этнаграфіі і фальклору. — Мінск : Навука і тэхніка, 1979. — 520 с.
2. Міфалогія беларусаў / А. А. Шамак. — Мінск : Ін-т культуры Беларусі, 2013. — 256 с.
3. Міфалогія беларусаў : вучэб. дапам. / А. А. Шамак. — Мінск : БДПУ, 2005. — 187 с.
4. *Рагойша*, В. Паэтычны слоўнік / В. Рагойша. — 3-е выд., дапрац. і дапоўн. — Мінск : Беларус. навука, 2004. — 576 с.
5. Тлумачальны слоўнік беларускай літаратурнай мовы : больш за 65 000 слоў / пад рэд. М. Р. Судніка, М. Н. Крыўко. — 2-е выд. — Мінск : БелЭн, 1999. — 784 с.
6. *Толстой, Н. И.* О предмете этнолингвистики и ее роли в изучении языка и этноса / Н. И. Толстой // Ареальные исследования в языкознании и этнографии. — Л. : Наука, 1983. — 252 с.

УДК 372.881.161.1

Ж. И. Жеребцова

*Федеральное государственное бюджетное образовательное учреждение высшего образования
«Тамбовский государственный университет имени Г. Р. Державина», Тамбов, Российская Федерация*

СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ ОБУЧЕНИЯ РУССКОМУ ЯЗЫКУ В РЕСПУБЛИКЕ ДАГЕСТАН

Введение. В последнее время изучение русского языка на территории республик Российской Федерации заслуживает особого внимания и глубокого изучения в силу определенных причин, одной из которых можно считать недостаточный уровень владения русским языком у учащихся республиканских школ. Проведение курсов повышения квалификации для учителей-словесников в Республике Дагестан в сентябре 2016 года в рамках мероприятий Федеральной целевой программы «Русский язык 2016—2020 гг.» «Развитие содержания, форм, методов повышения кадрового потенциала педагогов и специалистов по вопросам изучения русского языка (как родного, как неродного, как иностранного) в образовательных организациях Российской Федерации, а также по вопросам использования русского языка как государственного языка Российской Федерации» позволило выявить ряд факторов, которые вступают друг с другом в противоречие и, на наш взгляд, снижают эффективность процесса обучения русскому языку в дагестанских школах.

В настоящей статье будут рассмотрены вопросы, которые, на наш взгляд, в целом отражаются на общем уровне владения русским языком в Республике Дагестан. Основанием для подготовки данной статьи послужили имеющиеся работы по вопросам обучения русскому языку как неродному И. П. Лысаковой, В. М. Шаклеина, Н. В. Рыжовой, Т. М. Бальхиной, М. А. Даниэля, Н. Р. Добрушиной, Л. Д. Митюшиной, З. Ф. Юсуповой, А. Ф. Галимуллиной, М. А. Калашниковой, Р. Сабаткоева, с одной стороны, живое общение с учителями-словесниками Республики Дагестан, с другой стороны, а также анализ результатов анкетирования учителей, собственные наблюдения автора в ходе работы с дагестанскими учителями-словесниками.

Основная часть. В целях освещения ситуации, связанной с изучением русского языка в Дагестане, немного остановимся на портрете обучаемой аудитории. Языковая ситуация в городских и сельских районах Дагестана значительно отличается. Если в городской местности в общественных местах дагестанцы говорят по-русски, то в сельской местности, наоборот, доминирующим является язык этноса.

Специфика современного Дагестана состоит в стремительном росте русскоязычного населения при почти полном отсутствии этнических русских. В этой ситуации формируется специфический вариант русского языка, обладающий определенными отличительными чертами. Русский вариант Дагестана развивается в тесном контакте с местными языками, число которых около сорока. В этой взаимосвязи русская речь носителей каж-